

Idrotten i den ideella sektorn

EN KUNSKAPSÖVERSIKT

FoU-rapporter

2003

1. Idrott, kön och genus – en kunskapsöversikt
2. Man vill ju inte att föreningen ska dö – en studie om idrottens föreningsledare våren 2003 (Anders Rönmark)
3. Etnisk mångfald och integration – visar idrotten vägen? (Jesper Fundberg)
4. Möjligheten till motion och fysisk aktivitet – lika för alla?
5. Kvinnor och män inom idrotten 2003 – statistik från Riksidrottsförbundet

2004

1. Ätstörningar – en kunskapsöversikt (Christian Carlsson)
2. Kostnader för idrott – en studie om kostnader för barns idrottande 2003
3. Varför lämnar ungdomar idrotten – en undersökning av fotbollstjejer och -killar från 13 till 15 år (Mats Franzén, Tomas Peterson)
4. IT-användning inom idrotten (Erik Lundmark, Alf Westelius)
5. Svenskarnas idrottsvanor – en studie av svenska folkets tävlings- och motionsvanor 2003
6. Idrotten i den ideella sektorn – en kunskapsöversikt (Johan R Norberg)

Rapporterna kan beställas från Riksidrottsförbundets kundtjänst – kundtjanst@rf.se eller tel 08-699 62 03

Innehåll

Idrotten i den ideella sektorn	6
Vad menas med den ideella sektorn.....	6
Debatten om föreningsidrottens samhällsnytta	8
Föreningsidrott - en skola i demokrati.....	8
Att sparka boll eller göra något verkligt samhällsnyttigt	9
Robert D. Putman och det sociala kapitlet.....	11
Idrotten och den sociala ekonomin.....	12
Idrotten som en del av den svenska ideella sektorn	14
Vetenskapliga studier av idrotten i den svenska ideella sektorn.....	14
Det svenska folkets intresse av ideellt arbete.....	14
Men vad gör vi? Medlemskap i olika föreningstyper.....	15
Aktiva eller passiva medlemmar?	16
Den ideella sektorn och pengarna.....	16
Varifrån får man sina pengar.....	19
Den svenska ideella sektorn i en internationell jämförelse.....	19
Litteraturtips och referenser	23
Fotnoter	24

Idrotten i den ideella sektorn

I samhällsdebatten hörs ofta påståenden som att ”idrotten är Sveriges största folkrörelse” och att idrottsrörelsens många frivilliga eldsjälager stora bidrag till samhällsekonomin. Samtidigt har en strid ström av forskarrapporter i decennier påpekat att medborgarnas intresse för ideellt arbete håller på att minska och att många frivilliga organisationer har stora problem med nyrekrytering och förnyelse. Men vad vet vi egentligen? Hur ser den svenska ideella sektorn ut? Vad består denna sektor av och hur stor är idrottsrörelsen i jämförelse med andra frivilligaktiviteter? Och på vilka sätt utmärker sig idrotten i förhållande till andra ideella verksamheter? Om sådana frågor handlar denna rapport. Syftet är att presentera aktuell forskning om idrottsrörelsen som en del av den svenska ideella sektorn. Redogörelsen består av två delar. Först görs en historisk genomgång av hur olika forskare betraktat föreningsidrotten och dess samhällsnytta. Därefter skisseras en bred bild av den ideella sektorns utformning under senare år med särskilt fokus på idrottsrörelsens omfattning och särdrag. Rapporten avslutas med en referens- och litteraturlista för fortsatt läsning.

Vad menas med den ideella sektorn?

Ett kännetecken för det svenska politiska systemet är det stora inslaget av frivilliga organisationer. I stort sett alla intresseinriktningar har numera fått uttryck i organiserade former och det stora flertalet medborgare tillhör åtminstone någon förening. Organisationerna kan dock se ut på mycket olika sätt, och många är de forskare som försökt att bringa analytisk ordning i denna brokiga skara. Någon allmänt vedertagen analysapparat eller klassificeringsmodell har däremot aldrig etablerats. Här talar istället snarlika men konkurrerande begrepp som *non-profit organisationer*, *folkrörelser*, *medborgarsammanslutningar*, *föreningsliv* och *den ”tredje” sektorn* sitt tydliga språk. Det enda som kan sägas vara genomgående är att verklighetens mångfald av vitt skilda sammanslutningar inte entydigt kunnat föras in i analytiskt avgränsade kategorier. Oavsett vad olika

forskare ansett vara det centrala för en kategoriseringsgrund - till exempel organisationernas rättsliga reglering, deras mål eller uppbyggnad - så har överlappningarna ofta blivit betydande.¹

Under senare år har allt fler forskare börjat överge kategoriseringsproblematiken för att istället tala om en *ideell sektor*.² Det viktiga är således inte längre att precisera skillnader mellan olika former av frivilliga sammanslutningar, utan att markera att de alla tillhör en unik, ideell sfär/sektor som på väsentliga punkter skiljer sig från samhällets övriga sektorer, det vill säga staten, marknaden och det civila samhället.³ Även i denna diskussion finns visserligen nyansskillnader och konkurrerande begrepp. Huvudbudskapet är dock relativt samstämmigt och innebär följande:

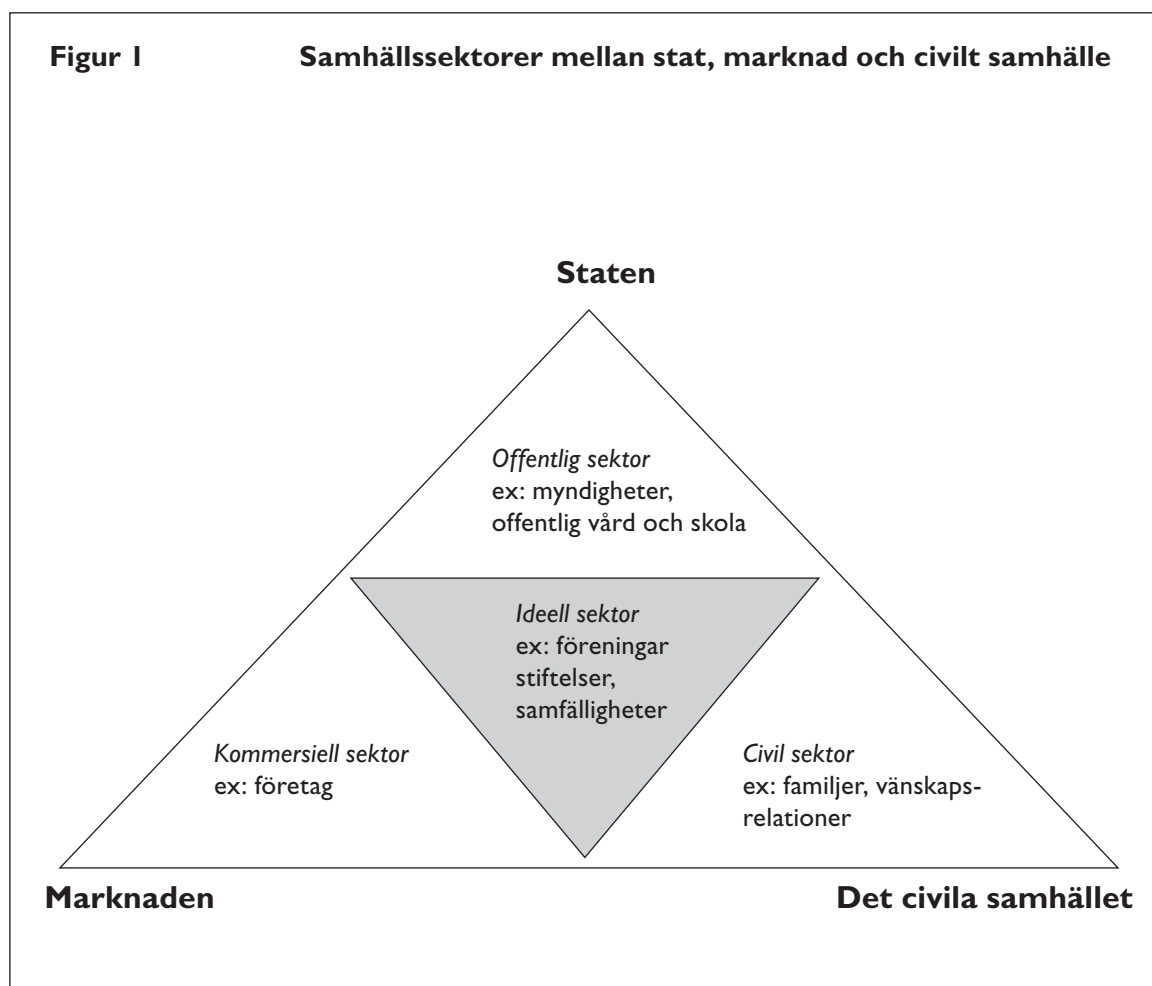
1. Den ideella sektorn skiljer sig från staten (den offentliga sektorn) genom att vara *privat*. Tanken är här att den ideella sektorns sammanslutningar måste vara organisatoriskt åtskilda från staten, samt att våra möjligheter att utöva ett inflytande över dessa organisationer främst sker genom ett aktivt medlemskap och inte till följd av andra samhällsroller, som medborgare, skattebetalare eller väljare.
2. Den ideella sektorn skiljer sig från marknaden (den kommersiella sektorn) genom att dess sammanslutningar *inte drivs av ett vinstintresse*. Detta betyder inte att det är otillåtet för organisationerna i den ideella sektorn att bedriva en ekonomisk verksamhet. Däremot är det en markering av att dessa sammanslutningars främsta mål är av ideell karaktär, medan marknadens aktörer (bolag) primärt drivs av kommersiella intressen. I den ideella sektorn är man varken kund, företagare eller aktieägare.
3. Den ideella sektorn skiljer sig, slutligen, från det civila samhället (den civila samhällssektorn) genom att vara organiserad. Här är avsikten att skapa en åtskillnad mellan formellt organiserade verksamheter (med schemalagda aktiviteter, stadgar, formaliserade beslutsprocesser o s v) och de mer informella aktiviteter, åtaganden och

lösliga band som bland annat kännetecknar familje- och vänskapsrelationer.

Resonemanget åskådliggörs i figur 1 nedan, med den ideella sektorn placerad mittemellan samhällets övriga sektorer.

Samma resonemang kan nu utnyttjas för att precisera vad som i denna rapport skall förstås med begreppet *idrottsrörelsen*. Det handlar således om aktiviteter som:

- a) är *organiserade* - vanligtvis i föreningar och förbund - till skillnad från till exempel oorganiserat joggande i skog och mark,
- b) är av *ideell karaktär* till skillnad från till exempel kommersiella gym och fitness-center,
- c) bedrivs *utanför den offentliga sektorn* till skillnad från till exempel skolans obligatoriska idrottsundervisning.

Källa: bearbetning av figur hos Ottesen & Ibsen (1999)

Debatten om föreningsidrottens samhällsnytta

Idrott är ett mångfacetterat samhällsfenomen som kan betraktas, bedömas och analyseras utifrån en mängd skilda perspektiv. En diskussion om idrottens samhällsnytta kan därför innehålla en uppsjö av olika argument och infallsvinklar. Här kommer blicken att riktas mot den särskilda debatten om *föreningsidrottens* värde. Frågan är således inte om idrottandet i sig är bra eller dåligt utan om det även finns specifika förtjänster eller problem knutna till idrottens organisationsform: idrotten utövad inom *ideella föreningar*. Ämnet har intresserat historiker och samhällsvetenskapliga forskare i decennier. Och som framställningen kommer att visa, har meningarna varit många och delade.

Föreningsidrott - en skola i demokrati?

Den moderna tävlingsidrotten introducerades i Sverige under 1800-talets sista decennier. Utvecklingen gick dock långsamt och allttjämnt under 1900-talets första två decennier var idrottsrörelsens omfattning begränsad och dess framtid oviss.⁴ Under dessa tidiga år fanns det många och skilda synpunkter på idrotten som samhälls- och kulturfenomen. Starkast stöd hade idrotten i storstädernas borgerliga kretsar. Det var här som idrotten först blev populär, och till försvar för verksamheten framhölls en rad typiskt borgerliga argument: att idrotten främjade folkhälsa, ungdomsfostran och fosterländskhet, skapade ett gott soldatmaterial samt minskade motsättningarna mellan olika samhällsklasser.

Men långt ifrån alla var positiva. Inom arbetarrörelsen fanns kritiker som uppfattade idrotten som överklassens onödiga tidsfördriv. Bland kyrkans företrädare beklagades att ungdomen föredrog att spendera söndagarna på idrottsplatserna istället för att bevista gudstjänsterna. På landsbygden rådde en utbredd skepsis mot vad man uppfattade som ett utpräglat stadsfenomen. Slutligen befarade många läkare att allt för ihärdigt och ensidigt idrottande utgjorde en allvarlig hälsofara. Mot denna

bakgrund är det kanske mindre förvånande att idrottsrörelsens etableringsfas var en utdragen process och att genombrottet som massrörelse inföll först under mellankrigstiden.

Ett ytterligare kännetecken för denna inledande fas i den svenska idrottsrörelsens historia är att debatten om idrottens samhällsnytta nästan uteslutande handlade om idrotten i sig: de fysiska aktiviteternas nytta eller skada. Att idrotten dessutom tillhörde fritiden och organiserades i frivilliga föreningar var måhända en självklarhet, men inget som åberopades som ett argument vare sig för eller emot idrottens samhälleliga värde.

Först under mitten av 1900-talet började nya aspekter att föras in i idrottsdebatten. En bidragande orsak var att allt fler forskare och politiska beslutsfattare börjat visa ett ökat intresse för ungdomens *föreningsliv*. Vi måste ta ett steg tillbaka. Ända sedan 1900-talets början hade den vuxna befolkningen oroat sig för den framväxande ungdomskulturen. Framförallt det kommersiella nöjeslivet i form av kaféer, biografier och dansbanor hade uppfattats som olämpliga miljöer för det uppväxande släktet. Till viss del hade kritiken även omfattat olika föreningsaktiviteter - och ofta utifrån partipolitiska skiljelinjer. Inom borgerliga kretsar hade man varit starkt misstänksam mot de värderingar som lärdes ut inom arbetarrörelsens barn- och ungdomsorganisationer såsom Sagostundsrorelsen och Unga örnar. Många av arbetarrörelsens företrädare hade på motsvarande sätt ställt sig skeptiska till de religiösa ungdomsorganisationers aktiviteter, scouterna och den ”borgerliga” idrottsrörelsen.

Under mellankrigstiden började dock ungdomsfrågan att få ändrad karaktär. I takt med ett mildare samhällsklimat och minskade motsättningar mellan de olika politiska åskådningarna, avklingade mycket av den tidigare, politiskt färgade, kritiken mot ungdomens föreningsliv.⁵ Tvärtom började föreningsmässigt organiserade aktiviteter att uppfattas som något synnerligen positivt, och de ungdomar som var aktiva inom föreningslivet fick i allmänhet ett gott anseende. Deras val av fritidssysselsätt-

ning togs som ett bevis för ett intellektuellt och samhällsorienterat intresse, och de kom därför att betraktas som allvarsamma, seriösa och väl värda samhällets respekt. Problemet blev istället alla de andra - den s.k. *föreningslösa ungdomen*. I den ungdomspolitiska diskurs som nu uppstod menade många att det var just dessa unga människor som kunde ses hängande i gathörnen med sina händer i byxfickorna, eller sittandes på kaféer fördrivandes sin tid. På samma sätt förutsattes att det framförallt var den föreningslösa ungdomen som föredrog det osunda kommersiella nöjeslivet före mer ”uppbyggliga” nöjen. Något förenklat etablerades således en uppfattning att föreningsaktiviteter var bra, eftersom det utkonkurrerade alternativa fritidsverksamheter (det kommersiella nöjeslivet) som var sämre.⁶

Parallellt började många även att se föreningsverksamhet som ett värde i sig. I föreningslivet fick många ungdomar för första gången möjlighet att i praktiken tillämpa demokratis arbetsformer. De fick lära sig nyttan av att verka tillsammans för gemensamma mål, att fatta beslut under demokratiska former samt konsten att hantera en ordförandeklubba eller en kassabok. Argumentet var, kort sagt, att föreningslivet kunde ses som en sorts *skola i demokrati*.

Starkt bidragande till de nya tankarna var 1939 års statliga *ungdomsvårdskommitté*, som under 1940-talet publicerade en rad betänkanden med föreningslivets samhällsnytta i fokus. För idrottens del blev de nya idéerna därefter särskilt tydliga i en längre artikel 1953 av statsvetaren och folkrörelseforskaren Hilding Johansson.⁷ I en bred analys av idrottsrörelsens inflytande på svensk samhällsutveckling fastslog Johansson, att idrottsrörelsen ”blivit ungdomsrörelsen framför andra” och en lösning av ”många ungdomars fritidsproblem”. Därefter framhölls särskilt aspekter som just kamratskapsdemokrati och medborgarfostran.

”(idrottens) föreningsverksamhet har givit många medlemmar en parlamentarisk och administrativ träning, som varit av betydelse för demokratin. Man har genom praktiskt bruk fått erfarenheter av ett demokratiskt styrelsesätt. Liksom folkrörelserna i allmänhet har idrottsföreningarna varit demokratier i miniatyr.”

Sammanfattningsvis gav Johansson således

uttryck för att två nya idéer om idrottens samhällsnytta etablerat sig vid 1900-talets mitt:

- Att idrottsrörelsen var bra eftersom den förhindrade ungdomar från att göra sådant som var sämre.
- Att det föreningsliv som omgärdade idrotten hade ett egenvärde eftersom det skolade ungdomen i demokratiska processer.

Denna nya och positiva syn på föreningsidrotten kom att accentueras under kommande decennier. Idéerna blev särskilt märkbara i de många ungdomspolitiska utredningar och politiska reformer som lanserades under 1950- och 1960-talet. Ett välkänt exempel är *1965 års idrottsutredning* och dess idag närmast klassiska betänkande *Idrott åt alla* (SOU 1969:29) som starkt framhöll värdet av idrotten som en bred folkrörelse och som ett led i ungdomens fostran.

Att sparka boll eller göra något verkligt samhällsnyttigt?

Under 1960- och 1970-talet började allt fler forskare intressera sig för folkrörelsernas roll och betydelse i det svenska samhället. Resultatet visade sig i en strid ström av rapporter med nya perspektiv på föreningslivet och dess samhällsnytta. Inom akademiska kretsar var historikerna tongivande med följden att många av de nya tankarna utkristalliserades genom studier av de ”klassiska” folkrörelsernas (det vill säga väckelse-, nykterhets- och arbetarrörelsens) historiska framväxt och betydelse för svensk demokrati och samhällsutveckling.⁸

De nya idéerna kan sammanfattas i begreppen protest, engagemang och förändring. Med ”protest” avsågs att många folkrörelser hade uppstått som en reaktion mot missförhållanden i samhället och ofta i opposition till staten. Med ”engagemang” avsågs deras förmåga att mobilisera stora befolkningsgrupper (att sätta ”folk i rörelse”) för nya frågor och idéer. Med ”förändring” avsågs deras faktiska förmåga att påverka svensk samhällsutveckling och det politiska systemet. Även tanken att föreningslivet var ”en skola i demokrati” återkom med förnyad kraft.

Effekterna av de nya forskningsinsatserna sågs tydligt i samhällsdebatten. Begreppet ”folkrörelse” blev nu ett honnörsord som var

och varannan frivilligorganisation gjorde anspråk på. I statliga utredningar och andra politiska dokument framhölls dessutom allt oftare föreningslivets förmåga att aktivera stora befolkningsgrupper, skapa engagemang och gemenskap samt i praktiken lära ut värdet av samverkan, ansvar och demokratiska arbetsformer.

Men samtidigt som folkrörelsernas och föreningslivets samhälleliga betydelse fastslogs i allt mer positiva och delvis nya termer, kom oroande forskarrapporter som visade att stora delar av organisations-Sverige hade problem med nyrekrytering och att upprätthålla ett engagemang hos sina medlemmar. Dessa motstridiga bilder initierade flera forskningsprojekt i syfte att kartlägga föreningslivet, dess storlek, sammansättning och samhällsnytta.⁹ Ett sådant projekt genomfördes av fritidsforskaren Ulf Blomdahl och resulterade i boken *Folkrörelserna och folket* (1990) med det uttalande syftet att ”visa skillnaden mellan myt och verklighet i utsagor om folkrörelserna/föreningslivet”¹⁰.

Efter ingående studier kunde Blomdahl konstatera att föreningsdeltagandet under 1980-talet var större än någonsin. Han kunde därmed avfärda påståendet att svenska medborgare generellt hade minskat sitt intresse för föreningsliv under 1970- och 1980-talet. Men samtidigt noterade han tydliga förändringar i befolkningens föreningstillhörighet. Mer konkret visade hans uppgifter att de s.k. idéorganisationerna (till exempel politiska, frikyrkliga, nykterhets- och miljöorganisationer) var på snabb tillbakagång medan däremot idrotten var på frammarsch.¹¹ Denna process var särskilt märkbart hos barn och ungdomar. Som han själv formulerade saken var därmed ”den stora frågan” varför just idrottsrörelsen växte medan idérörelsen uppvisade stagnationsproblem.

Under den talande kapitelrubriken ”Varför blir allt idrott?” analyserade Blomdahl idérörelsens kris som ett resultat av såväl välfärds-samhällets framväxt som allmänna värderings- och mentalitetsförändringar hos medborgarna. Med det senare avsågs tesen att allt fler människor under 1980-talet hade uppfattningen att det var statens och kommunernas ansvar att lösa de stora samhällsproblemen medan de själva kunde ägna sig åt sina privata fritidsintressen.

På motsvarande sätt analyserades idrottsrörelsens framgång som ett resultat av massmedias ökade idrottsbevakning, kommunernas omfattande idrottsstöd, ett allmänt ökat intresse för kropp och hälsa samt idrottens klara struktur och regelverk vilket ansågs svara bra mot de värden som den ”moraliskt hemlösa” ungdomen sökte.¹²

Blomdahl analyserade även effekterna av att idrotten vann mark på idérörelsens bekostnad. Slutsatserna blev allt annat än positiva. Han menade nämligen att många av de värden som man vanligtvis tillmätte föreningslivet var på väg att försvinna. Först och främst fanns det mycket som talade för att föreningslivet inte längre var en ”medborgarskola” eftersom idrottsrörelsen dominerade och mötesverksamhet i idrottsföreningar ofta var lågprioriterad till förmån för själva idrottsverksamheten. Idrottsrörelsens svaga ideologiska intresse hade dessutom medfört att föreningslivet förlorat mycket av sin tidigare protestkaraktär och samhällsförändrade ambition. Detta var särskilt märkbart i yngre åldersgrupper:

”Att barn- och ungdomsorganisationerna idag skulle utmärkas av att de är samhällsförändrare är svårt att föreställa sig att någon skulle påstå. Idag är det ju idrotten och specialintresset som dominerar.”

Slutligen menade Blomdahl att varken idrotts- eller olika former av hobbyorganisationer utmärkte sig genom att stimulera till samhällsengagemang, med följden att även detta var på tillbakagång.¹³

Blomdahl var således mycket explicit i sin uppfattning att idrottsrörelsen var aktivitetsinriktad och ideologilös och därmed artskild från s.k. idéorganisationer. Det var helt enkelt en skillnad mellan att ”sparka boll” och att ägna sig åt mer samhällsinriktade verksamheter. Han tillade dessutom att idrottsrörelsens frammarsch skett på idérörelsernas bekostnad samt att detta givit stora och negativa följder för många av de samhällsnyttiga egenskaper som man vanligtvis tillmätte det svenska föreningslivet.

Blomdahls slutsatser kan naturligtvis ifrågasättas. Är det till exempel rättvist eller ens rimligt att jämföra fundamentalt olika föreningsaktiviteter? Skall idrottsrörelsen klandras för att många barn och yngre tonåringar före-

drar fysiska aktiviteter på sin fritid istället för ett mer traditionellt och politiskt orienterat samhällsengagemang? Men samtidigt ska det tilläggas att Blomdahl var långtifrån ensam om att framställa idrottsrörelsen som den svenska ideella sektorns ”svarta får”. Även under 1990-talet fortsatte forskare att bekymra sig över den svenska befolkningens minskade medborgaraktivitet och sviktande politiska engagemang - något som ofta utmynnade i slutsatsen att idrottsrörelsen konkurrerat ut andra och mer ”nyttiga” frivilligaktiviteter inom till exempel det sociala fältet.¹⁴

Robert D. Putnam och det sociala kapitalet

Under 1980- och 1990-talet blev således idrottsrörelsens samhälleliga värde ifrågasatt inom vetenskapliga kretsar. Man skulle dock få hjälp - och detta från oväntat håll. 1993 publicerade nämligen den amerikanske statsvetaren Robert D. Putnam boken *Making Democracy Work* (på svenska *Den fungerande demokratin*, 1996) - ett verk som idag räknas som en modern klassiker inom statsvetenskaplig forskning rörande den ideella sektorn och dess samhällsnytta.

Vid en första anblick kan Putnams studie lätt gå den idrottsintresserade förbi. Boken handlar nämligen inte alls om idrott, utan om effekterna av en administrativ decentraliseringsreform som genomfördes i Italien i början av 1970-talet. Reformen innebar att många frågor som tidigare hade beslutats av centralmakten i Rom lades ut på 27 olika regionala parlament och regionstyrelser. Det handlade bland annat om sjukvård, äldreomsorg, skolfrågor och näringspolitik.

Det är rimligt att anta att en exakt likadan reform som genomförs samtidigt på olika ställen inom ett och samma land, bör ge ungefär likadana effekter. Men så blev det inte alls i detta fall. Efter ingående och omfattande studier under hela 20 års tid kunde Putnam och hans forskarlag tvärtom konstatera att skillnaderna i de olika regionernas förmåga och effektivitet var mycket stora. Dessutom framträdde tydligt mönstret att effektiviteten var högre i de nordliga regionerna än i de södra. För att belysa detta beskrev Putnam en forskningsresa till Puglia, en av Italiens södra regioner:

”Alldeles som invånare hade vi stort besvär

bara med att hitta tjänstemännen i Puglias regionstyrelse i huvudstaden Bari. Likt besökande upptäcktsfarare måste vanligt folk i regionen först leta sig fram till det all dagliga centralkontoret på andra sidan järnvägen. I det sjaskiga förrummet sitter flera lata tjänstemän och hänger; men i regel håller de till där endast någon timme om dagen och visar ingen tjänstvillighet ens då. En envis besökare upptäcker eventuellt att det enda som finns i lokalerna innanför är spöklika rader med tomma skrivbord. En borgmästare någonstans i regionen, vanmäktigt irriterad över att han inte kunde få något utträttat av regionens byråkrater, fick ett utbrott inför oss: ’De svarar inte på brev, de svarar inte i telefon, och när jag reser till Bari för att få något ärende avgjort måste jag ta med mig min egen skrivmaskin och sekreterare’.”¹⁵

I Bologna, en region i norra Italien, var situationen den rakt motsatta. Där såg centralkontoret ut som ett högteknologiskt företag. Putnam mottogs av artiga och effektiva receptionister som genast visade vägen till rätt avdelning, där tjänstemän villigt försåg honom med de uppgifter han behövde.

Putnam frågade sig hur detta var möjligt. På papperet såg ju de olika regionstyrelserna nästan identiska ut. Hur skulle man förklara att reformen hade lyckats på vissa ställen men inte på andra? Eller omformulerat till en mer övergripande fråga: vilka är egentligen förutsättningarna för att skapa en fungerade demokrati?

Med en bred arsenal av hypoteser, teorier och vetenskapliga metoder tog Putnam sig an sin forskningsuppgift. Han studerade regionernas historiska utveckling, deras industrialiseringsgrad och socioekonomiska struktur. Och även om han konstaterade att de norra regionerna i Italien generellt sett var rikare, moderna och mer utvecklade än sina södra motsvarigheter, fann han inte belägg för att just detta även förklarade skillnaderna i de demokratiska institutionerna effektivitet.

Putnam slutsats blev istället att regionerna i norra Italien hade ett *socialt kapital* som de södra regionerna saknade. Med detta begrepp avsåg han ”inslag i samhällsorganisationen, till exempel förtroende, normer och nätverk, som kan förklara samhällseffektiviteten genom att underlätta samordnade operationer.” I norra Italien fanns det således en sorts grundläggande *social tillit* mellan människor - en *med-*

borgaranda som var källan till effektivitet och fungerande demokratiska processer.

Det är nu som Putnams studie blir verkligt intressant. Han tillade nämligen att det starka sociala kapitalet i norra Italien var resultatet av ett *vitalt föreningsliv*. Det var genom olika föreningsaktiviteter som medborgarna fick erfara och utveckla sociala normer som förtroende och ömsesidighet. Det var i föreningslivet man lärde sig tillit och värdet av samarbete. Det var med andra ord genom en livskraftig ideell sektor som det sociala kapitalet kunde växa sig starkt, vilket i sin tur skapade förutsättningar för en fungerande demokrati.

Putnam såg således ett direkt samband mellan föreningsliv och demokrati. Men till skillnad från tidigare forskare menade han att föreningslivets betydelse var av *indirekt* karaktär. Vad föreningarna gjorde - deras inriktning och mål - var av underordnad betydelse. Ingen föreningsform var viktigare än någon annan för skapandet av ett starkt socialt kapital: sångkörer, idrottsklubbar, kooperativ och studieföreningar; de var precis lika betydelsefulla som mer politiska och idéburna organisationer. Det viktiga var inte vad man gjorde - utan att man gjorde det *tillsammans*. Därmed även sagt att Putnam såg samhällsnyttiga värden inom föreningslivet som var större och överordnade tanken om ideella föreningar som demokratiskolor, proteströrelser eller skapare av samhällsengagemang. Och följderna blev att idrottsrörelsen och andra mer aktivitetssinriktade föreningsformer fått ett nytt och effektivt argument för att hävda sin samhällsroll mot de kritiker som velat göra en åtskillnad mellan att "sparka boll" och ägna sig åt "viktigare" ideella verksamheter.

Inte förvånande fick Putnams studie stort internationellt genomslag. För många verk samma i ideella organisationer mottogs boken som efterlängtat vetenskapligt bevis på den egna, frivilliga verksamhetens stora betydelse. Även i det vetenskapliga samfundet var intresset stort, och fick till följd nya forskningsinsatser rörande ideella aktiviteter samhällsnyttiga. Men därmed inte sagt att alla forskare har accepterat Putnams slutsatser. Vissa kritiker menar att det är orimligt att tillmäta alla frivilliga organisationer samma betydelse för skapandet av socialt kapital och tillit mellan

människor. I sin mest extrema form blir frågan om det verkligen är samma sorts medborgaranda som bildas i en scoutförening och i en kriminell motorcykelklubb.¹⁶ En annan invändning är att Putnam skulle ha blandat ihop orsak och verkan. I Sverige har till exempel statsvetaren Bo Rothstein kommit till slutsatsen att det inte är det omfattande föreningslivet i Sverige som frambringat en fungerande demokrati. Det är snarare den svenska välfärdsstatens universella karaktär som främjat medborgaranda och därmed bidragit till ett vitalt föreningsliv.¹⁷

Idrotten och den sociala ekonomin

Under senare år har ett nytt begrepp införts i debatten om den ideella sektorns samhällsnytta: den sociala ekonomin. Den omedelbara anledningen till att begreppet blivit på modet är att social ekonomi sedan 1989 utgör en officiell term i EU och har en speciell enhet inom EU-kommissionen med ansvar för frågor rörande Kooperationer, ömsesidiga bolag, föreningar och stiftelser. Inom EU är således social ekonomi sedan länge ett prioriterat område. Framförallt tre uppgifter brukar tillskrivas den sociala ekonomins olika sammanslutningar: att skapa nya arbetstillfällen, integrera marginaliserade grupper samt fylla en demokratisk funktion.¹⁸

I och med det svenska medlemskapet i EU blev social ekonomi även en del i det svenska offentliga språket. Men samtidigt saknades det en svensk beskrivning eller definition av vad begreppet egentligen stod för. Mot denna bakgrund tillsattes en arbetsgrupp inom regeringskansliet 1997 med uppgift att definiera begreppet för svensk vidkommande samt "kartlägga villkoren för den sociala ekonomin och belysa dess betydelse för samhället". Efter ingående och omfattande diskussion enades man kring följande definition:

"Med social ekonomi avses organiserade verksamheter som primärt har samhällliga ändamål, bygger på demokratiska värderingar och är organisatoriskt fristående från den offentliga sektorn. Dessa sociala och ekonomiska verksamheter bedrivs huvudsakligen i föreningar, kooperativ, stiftelser och liknande sammanslutningar. Verksamheten inom den sociala ekonomin har allmännyttan eller medlemsnyttan, inte vinstintresse, som främsta drivkraft."

Det är tydligt att idéer om social ekonomi på kort tid fått stort genomslag i det svenska samtalet om ideella organisationers samhällsnytta. Ett uttryck för detta är de många projekt som startats i kommuner och landsting med syfte att stärka och utveckla den sociala ekonomin inom deras respektive områden. Även bland de frivilliga organisationerna har intresset varit stort, och inte minst inom idrottsrörelsen finns det många föreningar som uppfattat social ekonomi som en möjlighet för att få tillgång till nya resurser från såväl EU som den svenska offentliga sektorn.

Utan tvekan har intresset för den sociala ekonomin även medfört ett ökat fokus på den ideella sektorn i Sverige. Men samtidigt är det svårt att i dagsläget bedöma i vilken utsträckning - och på vilka sätt - som begreppet egentligen tillfört något kvalitativt nytt i den svenska debatten. I vårt land har man ju sedan länge framhållit de frivilliga organisationerna som ett viktigt inslag i vårt demokratiska system och i vårt välfärdssamhälle. Dessutom avviker inte den ovan gjorda definitionen av social ekonomi nämnvärt från hur forskare sedan länge preciserat snarlika begrepp som "folkrörelser" eller "den tredje sektorn". Mot denna bakgrund skulle man därför kunna hävda att introduktionen av begreppet social ekonomi snarast handlar om en sorts EU-anpassning där ett nytt ord börjat utnyttjas för verksamheter och aktiviteter som vi sedan länge haft och dessutom värdesatt.

Andra menar dock att termen social ekonomi är betydligt mer komplicerad och att den inrymmer delvis nya synsätt på relationen mellan staten och den frivilliga sektorn. Förklaringen skall framförallt sökas i att olika länder inom EU har helt skilda perspektiv på de frågor som den sociala ekonomin berör. Som forskaren Filip Wijkström påpekat, tycks åtminstone det tongivande franska perspektivet (L'économie sociale) utgå från tanken att staten skall sätta agendan för vad ideella organisationer skall göra - något som starkt bryter mot svensk folkrörelsetradition.²⁰

Wijkström menar dessutom att begreppet blivit del i en "omvänd samtalsordning" som tycks ha smugit sig in i samtalet mellan organisationerna å ena sidan och stat och kommun å den andra." I Sverige är de ideella organisa-

tionerna sedan länge vana att bjudas in i den offentliga politiska processen. Detta samarbete har dock baserats på relativt tydliga skiljelinjer mellan statens och den ideella sektorns olika ansvarsområden: medan den offentliga sektorn ansvarat för välfärdsstatens kärnområden (grundutbildning, sjukvård och social omsorg) har de frivilliga organisationerna svarat för "organiseringen av människors egen fritid och kultur samt att slå vakt om olika gruppers värderingar eller intressen." Men i diskussionen om den sociala ekonomin finner Wijkström tydliga tecken på att statens företrädare försöker ge de frivilliga organisationerna *nya typer av samhällsuppdrag*. Framförallt handlar det om att den ideella sektorn skall bidra till nya arbetstillfällen, integrera marginaliserade samhällsgrupper och producera olika former av social omsorg.²¹

Det är inte svårt att finna empiriska stöd för Wijkströms iakttagelse. Som exempel framhöll dåvarande arbetsmarknadsministern Margareta Winberg i ett tal i april 1998 att "det som regeringen väntar sig av den sociala ekonomin är kreativa nya välfärdslösningar inom vård och omsorg. Dessutom förväntas arbetstillfällen, speciellt för grupper som är svaga på arbetsmarknaden".²² Ett ytterligare belegg ges i en regeringsrapport med titeln "Social ekonomi i praktiken - 19 exempel". Rapporten kan ses som ett försök att utnyttja konkreta exempel för att förtydliga vad social ekonomi egentligen handlar om. Och efter att inledningsvis fastslagit att idrottsrörelsen ingår i den sociala ekonomin i Sverige framhålls *Grytgöls idrottsklubb* som exempel. Föreningen är intressant så till vida att den har fler medlemmar än antalet invånare i hela byn (!) samt att den inte enbart ägnar sig åt idrottsverksamhet. I rapporten läggs särskild tonvikt på föreningens samhällssektion vars mål är att "arbeta med byutveckling och bevarandet av bygdens institutioner och kommunikationer" samt att man även fungerar som ett byalag och driver en ungdomsgård.²³

Idrotten som en del av den svenska ideella sektorn

Vetenskapliga studier av idrotten i den svenska ideella sektorn

Under senare år har allt fler samhällsforskare intresserat sig för den ideella sektorn. Resultatet har framförallt visats sig i ett antal specialstudier om vissa av sektorns delar. Som exempel finns det numera ett relativt stort antal undersökningar med inriktning på frivilligt socialt arbete, folkbildning och Kooperationer.²⁴ Dessvärre är kunskapsläget mer begränsat rörande idrottsrörelsen och dess roll i den ideella sektorn. Några enskilda studier har ännu inte presenterats. I praktiken är vi istället hänvisade till ett fåtal forskningsprojekt med fokus på den ideella sektorn i sin helhet. Redogörelsen nedan bygger i huvudsak på två sådana projekt.

Den första studien utfördes i början av 1990-talet av forskarna Tommy Lundström (Sköndalsinstitutet, numera verksam vid Socialhögskolan i Stockholm) och Filip Wijkström (Handelshögskolan i Stockholm).²⁵ Undersökningen var en bred och ingående kartläggning av hela den svenska ideella sektorn år 1992. Det primära källmaterialet var en enkät som besvarades av närmare 2 600 ideella och ekonomiska föreningar, stiftelser och samfundigheter. Dessa uppgifter kompletterades med data från Statistiska centralbyrån (SCB) baserat på skattemyndigheternas kontrolluppgifter från organisationerna (till exempel lönesummor och antalet anställda) samt ett antal intervjuer med representanter för den ideella sektorn och med personer inom stat och kommun som arbetar med frågor rörande relationen mellan den statliga och ideella sektorn.

Lundströms och Wijkströms studie är en av de största och mest genomarbetade undersökningarna som gjorts om den svenska ideella sektorn. Även om datamaterialet idag har ett drygt årtionde på nacken, finns det skäl att betrakta uppgifterna som förhållandevis aktuella. En ytterligare förtjänst är att studien ingick i ett större, internationellt projekt under ledning av Lester M Salamon vid Johns Hopkinsuniversitetet i USA, vilket skapade goda möjlighe-

ter till internationella jämförelser.

Den andra studien är betydligt färskare. På våren 2003 presenterade SCB en rapport om det svenska föreningslivet och dess förändring under perioden 1992-2000. Studien tillkom inom ramen för SCB:s kontinuerliga undersökningar av den svenska befolkningens levnadsförhållanden (ULF).²⁶ SCB ansvarade själv för materialinsamling och databearbetning. Analysen utfördes därefter av forskarna Joachim Vogel, Umeå universitet, Erik Amnå och Ingrid Munck, Göteborgs universitet samt Lars Häll, SCB.

Även SCB:s undersökning är av imponerande omfattning. Datamaterialet består av timplånga och personliga intervjuer med ett stort antal slumpmässigt utvalda personer i ålderna 16-84 år. 1992 intervjuades 5 980 personer och 2000 intervjuades 5 677 personer. Undersökningen är dock inte helt problemfri för den idrottsintresserade. Framförallt är det en brist att åldersspannet sattes till 16-84 år eftersom en stor del av idrottsrörelsen utgörs av barn och ungdomar. Detta medför framförallt att studiens alla uppgifter om idrottsrörelsens storlek måste räknas upp och att jämförelser med andra föreningskategorier bör hanteras med försiktighet.

Det svenska folkets intresse av ideellt arbete

Som tidigare påpekats, har forskare under flera decennier tecknat en relativt mörk bild av den ideella sektorns utveckling och särskilt framhållit befolkningens stadigt minskade intresse av föreningsverksamhet. Mot denna bakgrund kan det vara intressant att inledningsvis studera SCB:s senaste uppgifter från år 2000.

Tabell 1
Deltagande i någon organisation 2000,
andel av befolkningen 16-84 år, procent
(%)

Ej medlem	9,8
Medlem, varav	90,2
Passiv medlem	46,0
Aktiv medlem	44,2
Innehar förtroendeuppdrag	26,9

Källa: SCB + Föreningslivet i Sverige (2003)

Siffrorna i tabellen talar sitt tydliga språk. Även om den ideella sektorn har förändrats under senare år (mer om detta nedan) finns det inte fog att framställa sektorn i allt för dystra färger. Av allt att döma tillhör drygt 90 procent av den svenska befolkningen i åldrarna 16-84 år åtminstone en frivilligorganisation. Dessutom innehar mer än var fjärde person någon form av förtroendeuppdrag. Än idag har således begrepp som ”Organisations-Sverige” stor relevans. Eller som forskarna i SCB:s studie själva formulerade saken:

”Vid sekelskiftet 1800/1900 var ungefär en av tio svenskar organiserade i föreningslivet. Ett sekel senare är det en av tio som står utanför”.

Men vad gör vi? Medlemskap i olika föreningstyper

En följdfråga är naturligtvis *vilka* organisationer som vi tillhör. Ja, i detta sammanhang måste det understrykas att typologiseringar av det frivilliga organisationsväsendet är en komplicerad historia. De vetenskapliga metodvalen är många och det är ofta svårt att precisera entydiga kategorier. Hur skall till exempel ett fotbollslag i en invandrarförening klassificeras - som en del av idrottsrörelsen eller tillhörande invandrarorganisationerna? Med denna reservation kan vi återgå till SCB:s studie. Som visas i tabell 2 valde man här att dela in den ideella sektorn i totalt fem övergripande kategorier. Notera även att idrottsrörelsen hänfördes till s.k. livsstilsföreningar.

Tabell 2
Medlemskap i olika föreningar 2000,
andel av befolkningen 16-84 år, procent
(%)

ORGANISATIONSTYP	Procent av befolkningen (%)
POLITISKA ORGANISATIONER	
Politiskt parti	7,3
Lokal aktionsgrupp	2,1
Miljöorganisation	4,2
INTRESSEORGANISATIONER	
Fackorganisation	80,3
Konsumentkooperationen	29,5
Förening för boende	23,0
Föräldraföreningar	15,3
Kvinnoorganisationer	1,9
Invandrarorganisationer	6,0
Handikapp-/patientföreningar	4,6
Pensionärsorganisationer	41,5
Aktieägarförening	2,7
Nykterhetsorganisationer	1,1
SOLIDARITETSRÖRELSE	
Humanitära hjälporganisationer	8,2
Fredsorganisationer	0,8
Grupper för internationella frågor	1,8
RELIGIÖSA ORGANISATIONER	
Grupper i svenska kyrkan	4,6
Frireligiösa samfund	2,8
Andra religiösa samfund	1,0
LIVSSTILSFÖRENINGAR	
Kulturföreningar	11,0
Idrottsföreningar	31,1
Friluftsföreningar	8,9
Annan hobbyföreningar	8,1
Motororganisationer	6,9
Frivillig försvarsorganisationer	2,6
Ordenssällskap	2,4

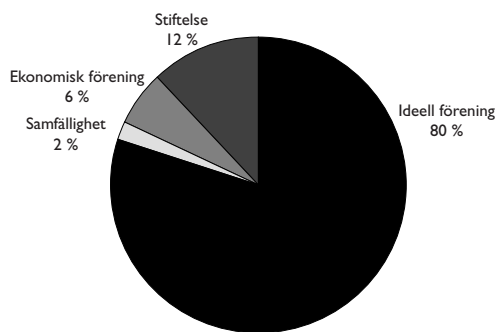
Källa: SCB + Föreningslivet i Sverige

Tabellen ger en grov bild av den brokiga floran av organisationer inom den svenska ideella sektorn. Vi ser även några tydliga mönster i medborgarnas föreningstillhörighet. Slående är framför allt fackförbundens absoluta särställning med över 80 procent av den vuxna befolkningen som medlemmar. Därefter följer pensionärsorganisationer (41.5%), idrottsrörelsen (31.5%) och konsumentkooperationen (29.5%).

Redan här ser vi således att idrottsrörelsen utgör en stor del av den ideella sektorn. Men som ovan påpekats är SCB:s datainsamling inte helt tillfredsställande eftersom organisationstyper med stora barn- och ungdomsskolor missgynnas. Framförallt idrottens andel skulle vara betydligt större om deras undersökning även hade inkluderat yngre åldersgrupper. Mer konkret visade SCB:s data att idrottsrörelsen uppgick till totalt 2 140 000 medlemmar i åldrarna 16-84 år, medan RF:s egna uppgifter om det *totala* medlemsantalet med god marginal överskrider tre miljoner.²⁸ Med en annan åldersindelning hade således idrottsrörelsens andel av den ideella sektorn - och säkerligen även andra organisationer inom kategorin livsstilsföreningar - varit betydligt större.

Ett annat sätt att studera den ideella sektorn är att utgå från dess juridiska och organisatoriska struktur. Som diagram 1 nedan visar, framkommer då att den svenska ideella sektorn har sin stora tyngdpunkt bland de *ideella föreningarna*.

Diagram 1. Den ideella sektorn, fördelad efter juridisk form (%)

Källa: Från röst till service, s. 20-21.

Aktiva eller passiva medlemmar?

En något annorlunda bild av den ideella sektorn framkommer när man studerar *graden av medlemsaktivitet*. I vissa organisationstyper, till exempel fackförbund, freds- och miljöorganisationer, är medlemsaktiviteten ofta kraftigt begränsad (och de anslutna är således att betrakta som s.k. "postgiromedlemmar"). I andra frivilliga verksamheter är tvärtom medlemmarna synnerligen aktiva. Det senare kännetecknar inte minst idrottsrörelsen samt andra föreningstyper inom fritids- och kultursektorn. Faktum är ett en särgranskning av just aktivi-

tetsnivån inom den ideella sektorn ger idrottsrörelsen en oinskränkt ledarplats. Ett tydligt mått på detta ges i tabell 3 nedan, som visar olika föreningstypers mobiliseringsgrad (det vill säga andelen aktiva medlemmar i relation till hela befolkningen).

Tabell 3. Mobiliseringsgrad i några olika föreningstyper (antalet aktiva medlemmar i relation till hela befolkningen) år 2000

Föreningstyp	Mobiliseringsgrad
Idrottsförening	16,6
Facklig organisation	7,3
Kultur-, musik-, dans-, eller teaterförening	5,5
Förening för boende	5,3
Annan hobbyförening	4,3
Friluftsförening	2,9
Föräldraförening	2,3
Pensionärsorganisation	2,2
Politiskt parti	2,2
Konsumentkooperativ	0,4

Källa: SCB + Föreningslivet i Sverige, diagram 2.3, s. 65

Som en jämförelse mellan tabell 2 och 3 visar, är det således stor skillnad mellan antalet medlemmar i olika organisationstyper och deras aktivitetsgrad. Med fokus på det senare framkommer att idrottsrörelsen samt övriga kultur- och fritidsföreningar har en mycket framträdande position i den svenska ideella sektorn.

Den ideella sektorn och pengarna

Ett annat sätt att tydliggöra de ideella organisationernas roll i det svenska samhället, är att studera sektorns *ekonomiska* verksamhet. Enligt Lundströms och Wijkströms beräkningar hade de ideella organisationerna i början av 1990-talet tillsammans en årlig kostnadsmassa/omsättning på totalt 60 miljarder kronor, vilket motsvarande drygt 4 procent av BNP. Om man därefter fördelar dessa kostnader på olika verksamhetsområden (notera deras något annorlunda typologisering), blir resultatet följande:

Tabell 4.**Den ideella sektorns kostnader fördelade på respektive verksamhetsområden 1992, i miljoner kronor (mkr) och procent (%)**

VERKSAMHETSOMRÅDE	MKR	ANDEL (%)
KULTUR OCH REKREATION, varav	13 670	22,8
Idrott	8 440	14,1
Fritid och kultur	5 230	8,7
ARBETSMARKNAD	12 530	21,0
Fack och yrkesföreningar		
Bransch- och arbetsgivareorganisationer		
UTBILDNING OCH FORSKNING	7 940	13,3
Bildningsförbund		
Folkhögskolor		
Forskning och annan utbildning		
REGIONAL UTVECKLING OCH BOENDE	5 300	8,8
Boendeorganisationer		
Samfälligheter m. m.		
POLITIK, IDENTITET OCH INTRESSE	4 590	7,7
Handikapp- och patientföreningar		
Identitet och intresse		
Politiska partier och ungdomsförbund		
SOCIAL OMSORG	4 430	7,4
ÖVRIGA	11 340	19,0
Internationella aktiviteter		
Religion		
Sjukvård		
Filantropi		
Miljö		
Övriga		
S:A	59 800	100

Källa: Den ideella sektorn, s. 161

Som tabellen visar, svarade de ideella organisationerna inom kategorierna kultur och rekreation samt arbetsmarknad för närmare hälften av den ideella sektorns totala omsättning. I fasta tal uppgick idrottsrörelsens omsättning till hela 8,4 miljarder kronor vilket motsvarade drygt 14 procent av den ideella sektorns totalomsättning.

Ett annat mått är antalet *anställda* inom den ideella sektorn. Enligt Lundström och Wijkström, var drygt 100 000 personer hel- eller deltidsarbetande inom olika frivilliga organisationer 1992, vilket motsvarade knappt 2,5 procent av den samlade svenska arbetskraften. En uppdelning av dessa personer mellan olika verksamhetsområden ger följande tabell:

Tabell 5**Antal anställda samt heltidstjänster i den svenska ideella sektorn 1992, fasta tal och procent (%)**

VERKSAMHETSOMRÅDE	ANSTÄLLDA		HELTIDSTJÄNSTER	
	Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)
Idrott	15 509	15,3	11 298	13,6
Kultur	4 008	4,0	2 952	3,6
Övrig rekreation	6 357	6,3	5 669	6,8
Utbildning och forskning	20 082	19,9	17 198	20,7
Arbetsmarknad	12 989	12,8	12 253	14,7
Social omsorg	13 692	13,5	9 931	12,0
Politik, identitet och intresse	7 218	7,1	5 671	6,8
Regional utveckling och boende	5 765	5,7	5 060	6,1
Religion	6 011	6,0	4 977	6,0
Övrigt	9 487	9,4	8 075	9,7
S:a	101 118	100	83 084	100

Källa: *The Non-profit Sector in Sweden, appendix A10 & A11*

Även här ser vi att verksamheter inom området idrott, kultur och rekreation hade en dominerande ställning med i runda tal en fjärdedel av den totala yrkeskåren. Nästan lika många var sysselsatta inom området utbildning och forskning, följt av anställda inom kategorierna arbetsmarknad och social omsorg.

Men det främsta kännetecknet för den ideella sektorn är inte att människor tjänar sitt uppehälle genom de frivilliga organisationerna. Tvärtom arbetar de flesta i sektorn helt ideellt (en distinktion som brukar formuleras som att

människor lever för - och inte av - sina organisationer). Även detta frivilliga och oavlönade arbete bör ingå i en redogörelse av den ideella sektorns ekonomi. Lundströms och Wijkströms studier på området visade att det utfördes närmare 480 miljoner timmar ideellt arbete 1992, vilket motsvarade ungefär 300 000 heltidstjänster. På aggregerad nivå var ideellt arbete således tre gånger vanligare än avlönat i den ideella sektorn som helhet. Fördelat mellan verksamhetsområden blev resultatet följande:

Tabell 6.**Ideellt arbete i den ideella sektorn per verksamhetsfält 1992 fasta tal och procent (%)**

VERKSAMHETSOMRÅDE	"HELTIDER"	ANDEL (%)	
Idrott	62 183	20,7	} 44,5
Kultur	17 945	6,0	
Övrig rekreation	53 476	17,8	
Politik, identitet och intresse	53 001	17,6	
Arbetsmarknad	40 611	13,5	
Social omsorg	14 162	4,7	
Regional utveckling och boende	9 795	3,3	
Utbildning och forskning	6 408	2,1	
Religion	26 437	8,8	
Övriga	16 715	5,5	
Totalt	300 733	100	

Källa, *Den ideella sektorn, s. 196 (bearbetad)*

Återigen intog verksamheter inom området idrott, kultur och rekreation en särställning. Idrotten som enskilt område svarade för drygt 20 procent av allt oavlönat arbete. Tillsammans med kultur och övrig rekreation svarade man för närmare hälften (44,5 procent). Uppgifterna utgör ett intressant inlägg i den högaktuella debatten om idrottsrörelsens tilltagande professionalisering. Utan tvekan finns det många som numera är yrkesverksamma inom idrottsrörelsen. Det mesta arbetet sker dock alltså på rent ideell basis.

Varifrån får man sina pengar?

Ett ytterligare ekonomiskt mått på den ideella sektorns är att studera *varifrån* man får sina pengar. I Lundströms och Wijkströms undersökning bröts de frivilliga organisationernas inkomster ned i tre kategorier: *offentliga källor* (kommunala, landstingskommunala och statliga medel), *privata gåvor och donationer* (kollekt, företagssponsring m. m.) samt *egengenererade inkomster* (medlemsavgifter, försäljning av lotter, inträdesintäkter på evenemang m. m.). Resultatet, tabell 7 nedan, visade ett intressant mönster mellan den ideella sektorns olika organisationstyper.

Tabellen visar att det råder stora skillnader i frågan om varifrån de ideella organisationerna får sina pengar. Idrottsrörelsen, liksom organisationer inom kategorierna arbetsmarknad, regional utveckling och boende samt fritid, kännetecknas av att de i huvudsak är egenfinansierade (här skall dock tilläggas att siffrorna visar direkta ekonomiska transfereringar som bidrag och ersättningar men inte värdet av tillgången till stora och dyrbara arenor och idrottsanläggningar som drivs och underhålls via offentliga medel). Föreningar inom området som social omsorg, utbildning och forskning samt kultur utmärker sig på motsvarande sätt genom att de till stor del finansieras med offentliga bidrag. I kategorin "övriga" återfinns bland annat frikyrkliga organisationer, vilket förklarar den relativt stora andelen gåvor.

En sammanfattning av redogörelsen hittills visar att oavsett hur den svenska ideella sektorn mäts - i antalet medlemmar, ekonomisk verksamhet eller i omfattningen av det ideella arbetet - så framkommer en påtaglig tyngdpunkt inom två områden: fackföreningar samt idrotts- och fritidssektorn.

Den svenska ideella sektorn i en internationell jämförelse

Hur ser då den svenska ideella sektorn ut i jämförelse med andra länder? Finns det typiska svenska särdrag eller är sektorns utformning

Tabell 7
De ideella organisationernas inkomstkällor 1992, i procent (%)

VERKSAMHETSOMRÅDE	Offentliga medel	Egen-genererade medel	Gåvor m.m.	S:a
Idrott	24	62	14	100
Annan fritid	13	77	10	100
Konst och kultur	52	43	5	100
Arbetsmarknad	5	92	3	100
Utbildning och forskning	54	42	4	100
Reg. utveckling och boende	11	89	0	100
Politik, identitet och intresse	41	47	22	100
Social omsorg	71	20	9	100
Övriga	23	51	26	100
Genomsnitt	29	60	11	100

Källa: *Den ideella sektorn*, s. 169

och finansiering likartad i andra länder? Ja, forskningen har definitivt visat att Sverige har sina specifika kännetecken. I detta sammanhang finns det dessutom anledning att slå håll på en myt. I början av 1990-talet lanserade två amerikanska forskare en bild av den svenska ideella sektorn som både liten och utan större livsduglighet. En av dessa, Estelle James, menade att det var den omfattande offentliga sektorn i Sverige som hade trängt ut möjligheterna till ideellt arbete. Den andre, John Boli, gick så långt att han helt ifrågasatte om det gick att tala om en ideell sektor i Sverige eftersom de frivilliga organisationerna var så starkt beroende av offentligt stöd. Tillsammans tecknade de en mycket dystert bild av svenska förhållanden vid en internationell jämförelse. Idag vet vi dock - främst genom Lundströms och Wijkströms forskningsinsatser - att deras slutsatser var förhastade.

Om vi inledningsvis studerar den svenska ideella sektorns omfattning (mätt som andel av BNP) i jämförelse med ett antal andra industriländer, framkommer att sektorn i Sverige inte alls är liten, utan snarast tillhör genomsnittet.

Tabell 8
Den ideella sektorns kostnader i relation till BNP i ett antal länder, procent (%)

LAND	ANDEL (%)
USA	6.3
Storbritannien	4.8
Sverige	4.0
Tyskland	3.6
Frankrike	3.3
Japan	3.2
Italien	2.0
Ungern	1.2

Källa: Från röst till service, s. 17

Ännu mer intressant blir bilden när vi studerar varifrån den ideella sektorn i olika länder får sina pengar. Eftersom Lundströms och Wijkströms undersökning ingick i ett större internationellt forskningsprojekt finns här jämförbara data som tydligt visar den svenska sektorns särart.

Tabell 9
Den svenska sektorns intäktsfördelning i relation till sju andra länder 1992 (%)

LAND	Offentliga medel	Egen-genererade medel	Gåvor m m	S:a
Tyskland	68	28	4	100
Frankrike	59	34	7	100
Italien	43	53	4	100
Storbritannien	40	48	12	100
Japan	38	61	1	100
USA	30	51	19	100
Sverige	28	62	10	100
Ungern	23	57	20	100

Källa: Från röst till service, s. 25

Medan tabell 8 visade att den ideella sektorn i Sverige (mätt i ekonomiska termer) inte alls är liten vid en internationell jämförelse, visar tabell 9 att den däremot har en *struktur* som på flera sätt skiljer från många andra länder. Kännetecknade för svenska förhållanden är framförallt att sektorn i hög grad finansieras genom *egengenererade intäkter* såsom medlemsavgifter. Dessutom är det *offentliga stödet relativt lågt*. Som visats tidigare, är den främsta förklaringen till detta att den svenska sektorn till stor del består av fackföreningar, idrott och övriga organisationer inom fritids- och kultursektorn (vilka i sin tur är i huvudsak egenfinansierade, jfr tabell 7).

En helt annan situation ser vi i exempelvis Tyskland. Där består den ideella sektorn till stor del av stiftelser och religiösa organisationer med inriktning på hälsovård och social omsorg. Detta är ett område inom den ideella sektorn som ofta (även i Sverige) får relativt mycket av sina intäkter via staten. Den stora skillnaden mellan Sverige och Tyskland är således inte att svenska ideella föreningar är bättre än sina tyska motsvarighet på att generera egna inkomster, eller att den tyska staten är mer villig att satsa offentliga resurser på frivilligt arbete. Skillnaden ligger istället i att de områden inom den ideella sektorn som vanligtvis är statligt finansierade - det vill säga vård, skola och omsorg - är förhållandevis små i Sverige (eftersom merparten av dessa verksamheter organiseras inom den offentliga sektorn) men desto

större i Tyskland. Därmed även sagt att bilden skulle se helt annorlunda ut om man endast jämförde ideell verksamhet inom välfärdsstatens kärnområden: vård, skola och omsorg. Då skulle nämligen skillnaderna mellan Sverige och länder som Tyskland vara betydligt mindre.²⁹ En allmän slutsats är således att den ideella sektorns struktur i olika länder är intimt kopplad till deras skilda välfärdssystem och särskilt utformningen av den offentliga sektorn.

Sammanfattningsvis visar en internationell jämförelse att Sverige utmärker sig genom:

- 1) en tydlig ”folkrörelsetradition” (med ett dominerande inslag ideella föreningar och relativt få serviceproducerande stiftelser och välgörenhetsorganisationer)
- 2) en stark organisatorisk tonvikt på fackföreningar samt idrotts- och fritidssektorn
- 3) att de ideella organisationerna inom det sociala fältet är relativt få och närmast ett komplement till den offentliga sektorn.

Den ideella sektorn i förändring

Som tidigare påpekats, konstaterade SCB år 2000 att hela 90 procent av den vuxna befolkningen i Sverige är medlemmar i åtminstone en förening. Men samtidigt framträdde även några allmänna förändringsprocesser vid en jämförelse med en liknande undersökning från början av 1990-talet. Mer konkret var resultatet att:

- *medlemskap* i ideella föreningar hade *minskat* med 1,7 procent.
- andelen *passiva* medlemmar hade *ökat* med 5,8 procent (till totalt 46 %)
- andelen *aktiva* medlemmar hade *minskat* med 7,5 procent (till totalt 44,2 %)
- andelen *förtroendevalda* hade *minskat*, samtidigt som de kvarvarandes arbetsbörda hade *ökat*.

Uppgifterna är nedslående och skulle kunna tolkas som att den ideella sektorn i Sverige har stagnationsproblem och att vår långa folkrörelsetradition successivt börjat vittra sönder. Mycket talar dock för att detta är en alltför drastisk slutsats. En mer rimlig tolkning är att den ideella sektorn är *stadd i förändring*. Vid en mer ingående granskning av SCB:s studie framkommer nämligen att de sjunkande medlemstalen rör vissa organisationstyper, men

inte andra. Störst problem har de politiska partierna, miljörelsen och olika intresseorganisationer såsom fackförbund, invandrarorganisationer och konsumentkooperationen. För idrottsrörelsen noterades visserligen en minskning, men långtifrån allvarlig (1,7 %). Dessutom fanns det andra områden som ökade, framförallt lokala aktivitetsgrupper, pensionsorganisationer och Svenska kyrkan.

Av allt att döma är nedgången således i huvudsak lokaliserad till vissa av sektorns delar, framförallt de politiska partierna och olika intresseorganisationer (de idéburna organisationerna). Inom idrottsrörelsen och den breda fritids- och kultursektorn är problemen inte lika märkbara. Utvecklingen kan därmed ses som en tyngdförskjutning inom den ideella sektorn, där de s.k. livsstilsföreningarna vinner terräng på de mer ideologiskt inriktade organisationernas bekostnad. Som visats tidigare, är detta en utveckling som forskare noterat ända sedan 1980-talet. Denna tyngdförskjutning kan även ses som ett led i den större förändringsprocess som Wijkström och Lundström valt att benämna ”från röst till service”. Med denna formulering vill de lyfta fram att den ideella sektorns organisationer under senare decennier i mindre utsträckning fungerar som ”kanaler för att synliggöra olika frågor” till förmån för produktion av välfärdstjänster/service. För idrottens del handlar det inte enbart om att man utgör en relativt sett allt större del av sektorn som helhet. Det handlar även om förändringar i relation till staten och marknaden, såsom att allt fler idrottsanläggningars drift och ägande överförs till föreningsregi från att tidigare ha varit kommunala ansvarsområden.

”Utvecklingen, som har pågått under en längre tid, tycks förskjuta fokus i den ideella sektorn som helhet. Vi kan beskriva det som en förskjutning från organisering av röst och intresse till produktion av service och tjänster och denna har accentuerats än mer under slutet av 1990-talet och början av 2000-talet.”³¹

Avslutningsvis kan det tilläggas att SCB:s studie även visade att den ideella sektorn som helhet led av en allt svagare återväxt i *ungdomsgenerationen*. Detta tolkades på flera sätt. En möjlig förklaring var naturligtvis att tillbakagången var tillfällig och ett resultat av 1990-talets ekonomiska kris. Hypotesen

var med andra ord att ekonomisk otrygghet, stor ungdomsarbetslöshet samt förlängd utbildningstid hade medfört en uppskjuten etablering i vuxenvärlden och därmed även i föreningslivet. Men man tillade att det även kan vara ett tecken mer på *djupgående värderingsförändringar* där föreningsformen *i sig* börjat förlora attraktionskraft hos yngre och mer individualistiskt präglade grupper.³² Om detta stämmer, finns det fog att förvänta sig stora och djupgående förändringar i den ideella sektorn omfattning och struktur under kommande decennier, idrottsrörelsen ej undantagen.

Litteraturtips och referenser

- Henrik Berggren, *Sektlets ungdom. retorik, politik och modernitet 1900-1939* (Stockholm 1995)
- Ulf Blomdahl, *Folkrörelserna och folket - med utblick mot framtiden* (Stockholm 1990)
- Mats Bäck & Tommy Möller, *Partier och organisationer* (6 upplagan, Stockholm 2003)
- Ds 1998:48, *Social ekonomi i EU-landet Sverige - tradition och förnyelse i samma begrepp*
- Jan Engberg, *Folkrörelserna i välfärdssamhället* (Umeå 1986)
- Föreningslivet i Sverige. Välfärd, socialt kapital, demokratiskola, Levnadsförhållanden. Rapport nr 98* (SCB 2003) SCB
- Gunnar Heckscher, *Staten och organisationerna* (Stockholm 1946)
- Eva Jeppsson Grassman och Lars Svedberg, ”Medborgarskapetsgestaltningar. Insatser i och utanför föreningslivet” i SOU 1999:84, *Civilsamhället. Demokratiutredningens forskarvolym VIII*
- Hilding Johansson, ”Idrotten och samhället” i *Svensk idrott. En ekonomisk, historisk och sociologisk undersökning utförd på uppdrag av Sveriges riksidrottsförbund med anledning av dess femtioårsjubileum* (Malmö 1953)
- Leif Lewin, *Samhället och de organiserade intressena* (Stockholm 1992)
- Jan Lindroth & Johan R Norberg (red), *Ett idrottssekel. Riksidrottsförbundet 1903-2003* (Stockholm 2002)
- Tommy Lundström & Filip Wijkström, *The Nonprofit Sector in Sweden* (Manchester 1997)
- Tommy Lundström & Filip Wijkström, *Från röst till service? Den svenska ideella sektorn i förändring* (Sköndal 1995)
- Michele Micheletti, *Det civila samhället och staten. Medborgarsammanslutningarnas roll i svensk politik* (Stockholm 1994)
- Hans-Erik Olson, *Staten och ungdomens fritid. Kontroll eller autonomi?* (Lund 1992)
- Laila Ottesen & Bjarne Ibsen, *Idræt, motion og hverdagsliv - i tal og tale* (Köpenhamn 1999)
- Robert D. Putnam, *Den fungerande demokratin* (Stockholm 1996)
- Riksidrottsförbundet, *Idrotten i siffror* (Farsta 2001)
- Bo Rothstein, *Den korporativa staten. Intresseorganisationer och statsförvaltning i svensk politik* (Stockholm 1992)
- Bo Rothstein, *Sociala fällor och tillitens problem* (Stockholm 2003)
- Social ekonomi i praktiken - 19 exempel* (Kulturdepartementet 2000)
- Social ekonomi - en tredje sektor för välfärd, demokrati och tillväxt?* (Kulturdepartementet 2000)
- SOU 1987:33, *Ju mer vi är tillsammans. Betänkande från 1986 års folkrörelseutredning*
- Filip Wijkström, ”Socialt kapital och civilt samhälle i Norden” i Lars Skov Henriksen & Bjarne Ibsen, *Frivillig-hedens utfordringer - nordisk forskning om frivilligt arbejde og frivillige organisationer* (Odense 2001)
- Filip Wijkström & Tommy Lundström, *Den ideella sektorn. Organisationerna i det civila samhället* (Stockholm 2002)

Fotnoter

- 1 Några standardverk på området är Gunnar Heckscher, Staten och organisationerna (Stockholm 1946), Leif Lewin, Samhället och de organiserade intressena (Stockholm 1992), Bo Rothstein, Den korporativa staten. Intresseorganisationer och statsförvaltning i svensk politik (Stockholm 1992), Michele Micheletti, Det civila samhället och staten. Medborgarsammanslutningarnas roll i svensk politik (Stockholm 1994), Jan Engberg, Folkkrörelserna i välfärdssamhället (Umeå 1986) samt Filip Wijkström & Tom-my Lundström, Den ideella sektorn. Organisationerna i det civila samhället (Stockholm 2002). För en redogörelse av olika teorier och klassificeringsmodeller, se Mats Bäck & Tommy Möller, Partier och organisationer (6 upplagan, Stockholm 2003).
- 2 Se t ex Wijkström & Lundström, kapitel 1.
- 3 Detta resonemang bygger en modell av statsvetaren Viktor Pestoff som därefter utnyttjats av forskarna Bjarne Ibsen och Laila Ottesen i studier av danskt idrottsliv. Se t ex Laila Ottesen & Bjarne Ibsen, Idræt, motion og hverdagsliv - i tal og tale (Köpenhamn 1999).
- 4 För en redogörelse av idrottsrörelsens historiska utveckling, se Jan Lindroth & Johan R Norberg (red), Ett idrottssekel. Riksidrottsförbundet 1903-2003 (Stockholm 2002), särskilt kapitel 2.
- 5 För en redogörelse av denna utveckling, se Henrik Berggren, Seklets ungdom. retorik, politik och modernitet 1900-1939 (Stockholm 1995).
- 6 Hans-Erik Olson, Staten och ungdomens fritid. Kontroll eller autonomi? (Lund 1992).
- 7 Hilding Johansson, "Idrotten och samhället" i Svensk idrott. En ekonomisk, historisk och sociologisk undersökning utförd på uppdrag av Sveriges riksidrottsförbund med anledning av dess femtioårsjubileum (Malmö 1953).
- 8 Som exempel kan nämnas Sven Lundkvist, Folkkrörelserna i det svenska samhället 1850-1920 (Stockholm 1979) samt Bo Öhngren, Folk i rörelse. Samhällsutveckling, flyttningsmönster och folkkrörelser i Eskilstuna 1870-1900 (Uppsala 1974).
- 9 Som exempel kan nämnas Jan Engberg, Folkkrörelserna i välfärdssamhället (Umeå 1986).
- 10 Ulf Blomdahl, Folkkrörelserna och folket - med utblick mot framtiden (Stockholm 1990).
- 11 Blomdahl var långtifrån ensam om att göra denna iakttagelse. Se t ex SOU 1987:33, Ju mer vi är tillsammans. Betänkande från 1986 års folkkrörelseutredning, samt Engberg (1986).
- 12 Blomdahl (1990), s. 154-167.
- 13 Blomdahl (1990), s. 172-182.
- 14 För en analys, se Eva Jeppsson Grassman och Lars Svedberg, "Medborgarskapets gestaltningar. Insatser i och utanför föreningslivet" i SOU 1999:84, Civilsamhället. Demokratiutredningens forskarvolym VIII, s. 121-124.
- 15 Robert D.Putnam, Den fungerande demokratin (Stockholm 1996), s. 16-17.
- 16 Jfr Filip Wijkström, "Socialt kapital och civilt samhälle i Norden" i Lars Skov Henriksen & Bjarne Ibsen, Frivillighedens udfordringer - nordisk forskning om frivilligt arbejde og frivillige organisationer (Odense 2001). s. 138.
- 17 Bo Rothstein, Sociala fällor och tillitens problem (Stockholm 2003), särskilt kap. 4.
- 18 Filip Wijkström. Svenskt organisationsliv - framväxten av en ideell sektor (Stockholm 1999).
- 19 Se Social ekonomi - en tredje sektor för välfärd, demokrati och tillväxt? (Kulturdepartementet 200), särskilt s. 8. Se även Ds 1998:48, Social ekonomi i EU-landet Sverige - tradition och förnyelse i samma begrepp.

- 20 Filip Wijkström, "Debatten om den sociala ekonomin" i Bilagor till Social ekonomi - en tredje sektor för välfärd, demokrati och tillväxt? (Kulturdepartementet 2000)
- 21 Ibid.
- 22 Social ekonomi - en tredje sektor för välfärd, demokrati och tillväxt? (Kulturdepartementet 2000), s. 83.
- 23 Social ekonomi i praktiken - 19 exempel (Kulturdepartementet 200).
- 24 För en redogörelse om svensk forskning rörande den ideella sektorn, se Wijkström & Lundström, kap. 3.
- 25 Se Tommy Lundström & Filip Wijkström, The Nonprofit Sector in Sweden (Manchester 1997). Se även Wijkström & Lundström (2002).
- 26 Föreningslivet i Sverige. Välfärd, socialt kapital, demokratiskola, Levnadsförhållanden. Rapport nr 98 (SCB 2003) SCB
- 27 SCB, Föreningslivet i Sverige, s. 54.
- 28 Se t ex Riksidrottsförbundet, Idrotten i siffror (Farsta 2001).
- 29 Tommy Lundström & Filip Wijkström, Från röst till service? Den svenska ideella sektorn i förändring (Sköndal 1995), s. 28-29, Wijkström & Lundström (2002), s. 172-173.
- 30 Föreningslivet i Sverige, kapitel 2.
- 31 Wijkström & Lundström (2002), s. 19.
- 32 SCB, Föreningslivet i Sverige, s. 34-36.

RIKSIDROTTSFÖRBUNDET

Idrottens Hus, 114 73 Stockholm • Tel: 08-699 60 00 • Fax: 08-699 62 00
E-post: riksidrottsforbundet@rf.se • Hemsida: www.rf.se